

ה"מלה" היא המקשרת

פאולו פריירה: פדגוגיה של מדוכאים; עברית: כרמית גיא; הוצ' מפרש, ירושלים; 1981.

מהי בעצם פוליטיקה? האם העיסוק בה בוו, כערות האידיאליסטים הנוהרים מלהסתבך בתכניה? או שמא הפוליטיקה מהווה עיסוק בלתי-נמנע כתפיסתו של טלקוט פרנסונס, אחד מגדולי הסוציולוגים האמריקאיים, אשר הגדיר כפוליטיקה את מכלול הנורמות הממסגרות קביעת מטרות וקבלת החלטות של מערכת חברתית, או תת-מערכת? בלכסיקון הישראלי, משמש המונח "פוליטי" מלה נרדפת ל"בלתי אחראי". כאשר מתכוונים לייחס למעשה כלשהו מניעים שפלים, אנוכיים או מפלגתיים צרים, מעניקים לו את התווית "פוליטי", תווית המרמזת על תוצאות הרות-אסון. כך משמש שם-תואר כלי בידי קבוצות דומיננטיות כדי לגנוח מה שיכול להתפרש כאות או כקריאה לשינוי בסטטוס-קוו.

מקצועי ההפיכה הצבאית בברזיל ב-1964 הבינו את עבודתו של פאולו פריירה כאיום פוליטי במובן הזה. פרסומו של הספר פדגוגיה של מדוכאים מאפשר לקרוא העברי לעמוד על כך שהחינוך יכול להיות מפעל פוליטי. פאולו פריירה היה מרצה בתחום ההיסטוריה והפילוסופיה של החינוך בברזיל משנת 1959, וכן מורה למבוגרים אנאלפביתיים. מיד אחרי ההפיכה, נכלא לשבעים יום ו"עודד" לצאת את מולדתו כאשר שוחרר. מאז הוא פועל במסגרת ארגוני חינוך בינלאומיים. בספרו, אשר הופיע כארבע שנים לאחר הגירוש, הוא מתאר את עבודתו החינוכית בקווים כלליים, מפרט את יסודותיה התאורטיים ואת מטרותיה. הוא מספק לקורא הזדמנות לשקול אם אמנם טמנו בחובן דרכי הוראה אלו איום למשטר.

פריירה מתאר דרכי הוראה אשר מתבססות על שיתוף פעולה בין מורה לתלמיד. הוא מתווה שיתוף גם בתכנון בלימודים וגם בפיתוח נושאים ספציפיים. הוא מצדד בדרישה כאמצעי דידקטי המגשים את השיתוף, והמאפשר טיפול גמיש בחומר לימוד וגם מפתח הבנה הדדית ויחסי שיוויון. לכאורה אין כאן חידוש רב. המעיין בספרו של פריירה יכול לראות בו עוד ניסוח של תיאוריה חינוכית המתמקדת בחניך; ניסוחים כאלה פורשים בעולם המערבי מאז שלהי מלחמת העולם השנייה, ואינם זרים גם לאנשי חינוך בישראל. סמינרים להכשרת מורים ובתי הספר לחינוך של האוניברסיטאות בארץ מקפידים ללמד שעורים בפילוסופיה של החינוך הדיקאלי אשר, כדברי פרופסור לס בהקדמה לספר, "פריירה הוכר כדוברו" (עמ' 23).

ההכשרה הדידקטית מדגישה את חשיבותה של ההוראה הממוקדת בחניך. גישה זאת מטיפה להכרה בעובדה, כי החברה מתבטאת בתכניות הלימודים המוכרות, וכי דרישות החברה בחיי יומיום ממלא ידועות היטב לכל מורה. במסגרתה מניחים, כי שליטה ב"חומר" של מקצוע ההוראה הינה תנאי מוקדם להוראה מסודרת, וכי צרכיו האישיים והפרופסיונליים של המורה עצמו אינם ראשונים במעלה החשיבות. פריירה אינו מציג "דרכי חינוך" או "מיומנויות הוראה". הוא מתנגד לבסיס שעליו נשען בית-הספר המקובל, שבו הידע והשליטה מופקדים בידי המורה כבבנק. הוא מכנה כמיתוס את הרעיון, שלפיו קיימת בורות אבסולוטית המיוחסת לתלמידים אשר הם בני אדם מתפקדים (עמ' 124). מעשית, מחייב פריירה לשוחח עם תלמידים כדי ללמוד את הנושאים ("התימאטיקה") המעסיקים אותם, ואת הידע השייך אליהם בלבדית. בלבדיות הנסיון ובלבדיות התפיסה של כל פרט מבטיחות שיוויון בין בני אדם. והרי בלעדי שוויון כזה לא ייתכן דר-שיח כלל, שצריך להיות מפיגש המנוהל בענווה, והרווי אהבה כנה ואמונה הדדית עזה. ה"מלה" היא המקשרת, היא היוצרת את שיתוף-הפעולה המוחשי. ובטיב ה"מלה" נעוץ ההכרל המבני החשוב ביותר בין משנתו החינוכית של פריירה לבין מעשי ההכשרה המוכרים לנו. הדיאלוג נערך כדי

ל"כנות עולם בשם" ובמעשה זה של כינוי עולם, לשנותו. שתי פנים לו לתיאור הזה: מצד אחד מדגיש פריירה את העקיבות בין מלים למעשים; המלים אותן אנחנו מגייסים יוצרות, ואף משנות, את המציאות בה אנחנו מתפקדים, גם כאשר אין אנחנו מודעים לכך, או רוצים בכך. פריירה חובק את השינוי בשתי ידיו. ומצד שני, מצביע פריירה על כך, שהמלה החיה בדרישה מפרקת את גופי הידע המדעי החתומים, לדבריו, על ידי המדוכאים. תפיסת ההפרדה בין נושאים מהווה בהכרח, לדעתו, מיתוס נוסף אשר מונע דיאלוג אמיתי וחוסם את הגישה לחשיבה ביקורתית.

למידת קורסים, איסוף נקודות זכות, רישום סדרות של מיומנויות — חותרים תחת הדר-שיח. החריגה מן התפיסה של חינוך כדר-שיח מביאה ל"פלישה תרבותית". גם המחנך בעל הרצון הטוב חוטא כאשר הוא מנסה ל"העביר" את הידע אשר לו הוא שותף (או אשר הועבר אליו) מבלי לחשוף אותו לביקורת של דיאלוג אמיתי. ה"מיתוזאציה" של עולם נתון, דהיינו, העמדתו מעבר לטווח השגתה של הביקורת, שוללת את המעשה הפדגוגי של פריירה. מניפולציה מכוונת של מצב אינטרקציוני אינה אלא כיבוש.

השוואה בין הצגתו של פריירה את מבנה הפעולה החינוכית לבין הנהגה במסודותינו החינוכיים, מראה כי במקום שם פריירה רואה מבנה מלוכד, רואים אנו אלמנטים פרוזים; במקום שם הוא רואה יצירה דינאמית של ידע, יוצרים אנחנו מסגרת קפואה של כאלו-מיפגש. עצם ארגון הלימודים כסדרה של שעורים המסתדרים תחת כותרות כלליות מוכנות מראש, שם לאל כל אפשרות להגיע לשיום או לשינוי במובנם הפדגוגי.

אין פריירה משתעשע באשליות על אודות למידה ספונטנית אשר תחלץ את המבוגר, שאינו יודע קרוא וכתוב, ממצוקתו. פריירה מלווה את קריאתו אל המחנכים להימנע מפלישה תרבותית בדרישה לנצל את המחקר כדי להתוות את אפני הלמידה. הוא רואה במחקר החברתי דרך של דיאלוג טרומי אשר באמצעותו ניתן לחשוף את הנושאים התובעים ליכון משותף.

פריירה פירט את גישתו במסה "חינוך באימון בחופש"*, אשר נתפרסמה לראשונה ב-1969. תכנית המחקר שבה הוא דוגל כוללת חקר הלשון ובחירת המלים ה"גנרטיביות" העשירות מבחינה פונטית וגם מבחינת "מערכותן במציאות חברתית, תרבותית ופוליטית נתונה". עריכת מחקר מכין, תוך דיון, קודיפיקציה ופיענוח, הופך את המורה החוקר ללומד ואת הלומד למורה. בדיאלקטיקה של מחקר ודיון נקבע היחס אשר מאפיין פעולה פדגוגית בעלת סיכוי להצלחה.

הספר, פדגוגיה של מדוכאים מתאר מעשים אשר נעשו, במקום מסוים, בתקופה נתונה בעבר, עם קבוצות מוגדרות — הכל בריחוק רב מישראל על בעיותיה הלאומיות, העדתיות, והכלכליות כיום. אולם הבעיות אשר מדריכות את עבודתו של פריירה מעוררות הדים מעבר לאוקיאנוסים ומעבר לשנים. זרקור על המיתוסים אשר פריירה מונה יאיר את ההקבלה הזאת.

פריירה מונה שורה ארוכה של מיתוסים המקובלים בחברה הברזילאית, והנתפסים כאילו הם מתארים את הטבע האנושי. אך הוא עומד על כך שמקובלותם נובעת מהעובדה, שהם משרתים את האינטרסים של השכבות השליטות. המחבר מדגים את המיתוסים בציטטות מתוך שפת יומיום. ציטטות מקבילות בעברית חושפות מציאות "מיתולוגית" דומה בין יהודים לערבים, בין ערביי ישראל לערביי השטחים, בין יהודים מערביים למזרחיים, בין מושבים ותיקים למושבים צעירים, בין פקידים לבין פועלים, בין מעסיקים לבין עובדים. "מיתולוגיזאציה" משקפת גם בישראל את היחסים הפטרנליסטיים הרווחים בין עדות, בין דרגות ותק שונות, בין גזרות במשק, בין קבוצות עובדים, וביחסי ייצור, תחת סיסמאות של "קבוצת גלויות", "עם אחד, ארץ אחת", היה גם בישראל "נסיון פחות או יותר מודע של דיכוי תרבותי" כדבריו של פרופסור אייזנשטדט, ככנס אגודת הסוציולוגים הישראלית. ** דיכוי זה היה, לדעתו, הגירסה הישראלית של תופעה כלל-עולמית, ומשום כך, כנראה, הכרחית.

* ראה: P. Freire, 1973: Education for Critical Consciousness, New York, Seabury Press
** אוניברסיטת כנרת-תל-אביב, באר-שבע: ה-11 בפברואר, 1982.


הפדגוגיה של פריירה מצביעה על החינוך כגורם משקם, ובמדינות סעד, וביניהן ישראל, יש הסכמה כללית (מיתוס?). כי רצוי לשקם את השכבות הנחשלות. אלא שפריירה אינו מסתפק ב"שיקום" לתוך המצב הקיים. במבוא לספרו הוא טוען, כי ניתן לפעול ב"חינוך שיטתי... רק באמצעות השלטון הפוליטי" (עמ' 27). הוא רואה את עיצוב המבנה החברתי כמפעל המהפכה ומציג את עבודתו הוא כפרוייקטים "אד הוק" עם המדוכאים. מתוך חשש לאקטיביזם עקר ולדברת ריקה, שאף פריירה להבטיח חינוך באמצעות דר-שיח ומעש, באמצעות פרכסים, המכין את השינוי המהפכני המיוחל, תוך ארגון העם.

כוונותיו הפוליטיות של פריירה נהירות ממונחיו, ממטרותיו, וממעשיו. גם בציטטות שאותן הוא מביא, מדגיש פריירה את הקשר בין העבודה ההחינוכית אצל המדוכאים של ברזיל לבין מאבקי הגרילה באמריקה הלטינית נגד האימפריאליזם הכלכלי של ארצות-הברית. מסתבר שהדיקטטורה הצבאית של ברזיל הבינה אל-נכון את הסיכון בחינוך הפתוח הייחודי אשר פריירה טיפח.

הפדגוגיה המוצעת על-ידי פריירה איננה בחינת סוג מסוים של מחשבה, כ-אם הזמנה להפוך את החינוך לפוליטיקה, ואת הפוליטיקה לחינוך, תוך יצירת יחידות של "אנחנו".

בעניין הטכסט, נראה לי שכדאי להזכיר, כי בטיבו של מארכס מוכר בעברית כ"תודעה כוזבת" ולא, כמתורגם פה, "מודעות מזוייפת". כמו-כן, צריך היה להשתמש במונח "תנאים מגבילים" את המדוכאים ולא, כמתורגם, "מצבי גבול". אולם אלה פרטים קטנים בספר אשר, בסך-הכל, תורגם כלשון שוטפת וקריאה ביותר בידי כרמית גיא. ■

דבורה קלקין-פישמן



ספרים חדשים מאת המבקר ישראל כהן:
בחניון הספרות פסקי-טעם מעל במות איתמר יעוז-קסט: מול גרמניה —
 במת יחיד:
 א. שיר המסע סביב גופו של היטלר.
 ב. אחרית דבר: בין אינסטינקט לבין המודעות.
בהכנה: ספר עקד — במלאת 25 שנה לבית-ההוצאה.

מאחורי ההריסות
שירים 1961-1981

יעקב בסר

מופיע בימים אלה בהוצאת "ספרית פועלים"; 250 עמ'.